

The article deals with the actual problem of development and improvement of communicative and speech skills of junior schoolchildren in the Ukrainian language lessons. The aspects of speech communication skills development that will find application in all spheres of life, the formation of speech abilities of primary school pupils, and the form of the implementation of the communicative-speech approach to the training of younger schoolchildren in the Ukrainian language are considered. It is proved that, provided the expedient selection of communicative exercises, creating situations that stimulate free expression, provides natural communicative speech of students and the successful development of communication skills; It is noted that the communicative-speech course of instruction in the Ukrainian language in the initial classes requires the pupils to master the language system for organizing speech activity, and most importantly – the formation of their communicative skills and skills.

Speech competence is one of the leading basic characteristics of personality. A timely and qualitative development of coherent speech is an important condition for full student speech development.

Key words: speech, speech, communicative skills, speech development.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Хриков Є. М.

УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА, СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА ЯК НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ: ПРИНЦИПИ РЕФОРМУВАННЯ

УДК 82.087.5.09

В. В. Кизилова

ПРІОРИТЕТНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОНТЕНТУ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Нині в українському суспільстві надзвичайно гостро стоять питання національної ідентичності, патріотизму, що пов'язано з суспільно-політичними зрушеннями. Їх актуалізація одним із виявів має численні дебати, зокрема і в гуманітаристиці, щодо корпусу проблем, які обертаються навколо цього надзвичайно місткого й такого, що потребує постійного проговорювання на різних суспільних рівнях, запиту.

Важливою в цьому річизі стала дискусія «Герої не вмирають!» або Патріотизм у житті та книжці для дітей, що розгорнулася на електронному ресурсі КЛЮЧ (краща література юним читачам) [1]. Як видно із назви, вона стосувалася контенту українських художніх творів для дітей та юнацтва, в яких авторами репрезентовано поняття патріотизму, героїзму, любові до батьківщини, до рідного краю тощо. На перший погляд здається, що її модератори, актуалізуючи поняття

виховувати, формувати, прищеплювати зробили спробу муміфікувати радянську традицію: повернути дослідників літератури для дітей, письменників, працівників бібліотек, усіх, хто долучився до обговорення, в педагогічний, дидактико-ідеологічний дискурс, котрий тривалий час (минуле століття) був домінуючим щодо творчості для юного читача.

Свого часу директор видавництва дитячої літератури «Веселка» В. Костюченко зазначав: «Одним з найбільш ефективних засобів виховання комуністичної свідомості, передового світогляду нашого сучасника партія вважає літературу. Формування ж характеру людини починається з перших її кроків. І це, відповідно, визначає роль і місце літератури для дітей у виховному процесі» [2, с. 73]. Подібні декларації й настанови призвели до з'яви у цей сумнозвісний період масиву текстів, далеких від мистецтва, наприклад:

*Пам'ятай, комахко:
Сили всі ворожі
Ми в єднанні й дружбі
Завжди переможем
(В. Поліщук)*

або

*Яке нам щастя випало! Любить
Осінні трави і весняний грім,
Де ходить він, – по тій землі ходити
І з ним повітрям дихати одним
(ідеться про Сталіна – В.К.)
(П. Тичина)*

Утім, погляди респондентів свідчать про контрпродуктивність такого підходу до художньої творчості, що має своїм адресатом дитячу й підлітково-юнацьку аудиторію. Зокрема, на запитання: «Діти мають рости патріотами своєї Батьківщини, та чи означає це, що сучасні автори ЗОБОВ'ЯЗАНІ створювати тексти, котрі б формували в дітях патріотичні світоглядні матриці?», – більшість відповідей була доволі прогнозованою:

– найкраща стратегія щодо патріотизму – це якомога менше словесних маніпуляцій із цим поняттям і якомога більше практичних демонстрацій того, що означає любити свою землю, своє місто, свою вулицю і дбати про них (В. Вздутьська, редакторка, дитяча письменниця);

– література – це не твір на замовлення ... Не кожен письменник спроможний написати високоякісний у художньому плані текст, який би відповідав віковим особливостям адресатів, повноцінно виконував функцію формування у дітей патріотичної світоглядної матриці. Такими темами, мотивами, ідеями, героями автору потрібно по-справжньому жити... (Тетяна Качак, літературознавець, викладач);

– коли мова заходить про літературу як інструмент формування будь-чого, у мене це викликає сталий скепсис. ... не певен, що письменники зобов'язані створювати якісь тексти ... Література – це передовсім мистецтво. А, як на мене, цінність мистецтва полягає не у вмінні переконливо говорити на правильні чи модні теми, а в здатності

повертати людину до її природного стану — свободи. Література не мусить і не повинна (Дмитро Кузьменко, письменник);

– автори не зобов'язані створювати щось спеціально, адже насильно не можна нічого нав'язати, тим паче повагу та любов до Батьківщини, її історії та традицій; не можна зобов'язувати автора ні до чого, бо тоді втрачається «магія» творчості та тексти виходять менш талановиті та нещирі; не можна сказати що автори ЗОБОВ'ЯЗАНІ створювати безліч патріотичних книжок. Дітям потрібно прищеплювати любов до патріотизму у ненав'язливій формі, адже якщо постійно і на кожному кроці говорити дитині «Будь патріотом», у результаті можна отримати зовсім іншу реакцію (працівники Херсонської обласної бібліотеки, на сайті прізвища не вказані) [1].

Як бачимо, абсолютна більшість учасників дискусії вказала на небезпеку змін старих ідеологічних доктрин на нові: національні, демократичні, наслідком чого в літературному просторі може стати з'ява «малописьменних письменників» (Г. Штонь), позбавлених мистецького хисту, та їхніх творів, сповнених графоманської патріотики.

Полеміка щодо необхідності формування патріотичних світоглядних матриць у дітей засобами художньої творчості оголила проблему *мистецької якості* творів для дітей та юнацтва, художньої майстерності автора, котрий в той чи інший спосіб вдається до осмислення певних світоглядних й ідеологічних проблем, питань екзистенції, людського буття в сучасному соціумі тощо, поєднуючи свої ідейні настанови з художньою практикою їхнього втілення, що виявляє рівень «вписаності» того чи того твору в художні пошуки доби. Адже, за слушним зауваженням Ю. Коваліва, «Митець нікому нічого не винен. Він – не педагог, не ідеолог, не пророк, не вождь, а художник, який створює НОВИЙ світ, не тотожний довоколишньому, але рівновеликий йому, тісно з ними пов'язаний. Між ним відбувається постійна циркуляція креативної енергії в будь-яких- аристотелівських чи платонівських розуміннях мімесису. Звичайно, художній твір виконує і пізнавальну, і дидактичну, і провіденційну тощо роль, але після того, коли він повністю відбувся як самоцінне ЕСТЕТИЧНЕ явище» [3].

З огляду на той факт, що ідейність, зокрема й ідейність нетоталітарного гатунку, не належить до художніх цінностей першого ряду, актуалізуємо дефініцію *художній твір для дитини чи підлітка* як мистецький феномен, здатний транслювати різнопланову інформацію, що міститься в ньому, наділений естетичними властивостями, красою, стильовою досконалістю. Утім, у мистецтві міра і людського досвіду, і самої людини має свою систему координат, де, наприклад, певні конкретно-життєві факти або ідейно-політичні авторські самонастанови мають (вкотре наголошуємо) другорядне значення, оскільки людський Дух, який діалогізує з Історією, Богом, Життям мовою Свісті, а відтак і Краси вивисшуються над ними, вириваються (за К. Юнгом) за межі особистісних обмежень і опиняються поза досяжністю особистісного впливу власного творця [4, с. 364].

Письменник / автор художнього твору – митець, який належить до того украй тонкого, але надзвичайно важливого прошарку людей, в образному мисленні яких проголошувана ще І. Франком «цілісна людина» стає не метою, а дійсністю ... у кожному творі новою, що дає

можливість пізнати щоразу нові духовно-психологічні глибини літературних героїв й у такий спосіб розширити сферу побутування людського духу й самої людини.

Як носій певних історичних і суспільних знань, автор художнього твору привносить у мистецький продукт власне бачення як конкретножиттєвого чи історичного матеріалу, так і його образної іпостасі, модифікує ті чи ті принципи його мистецької «обробки». За таких умов актуалізується авторське знання певних історичних подій, авторський погляд на них, на героїв, на залучені до оповідної течії події. Але, поза сумнівом, не може йти мова про ті чи ті зобов'язання, суспільні замовлення й запити, адже в такому випадку творчий процес прогнозовано перетвориться на диктат, наприклад, моди, видавничого бізнесу, ідеологічних доктрин доби, урядових і суспільних норм тощо. Це, звісно, не означає, що сучасна дитина чи підліток мають бути позбавлені можливості осмислювати складні події минулого й сучасного нашої держави, дії і вчинки історичних постатей, проводити аналогії із сьогоденням, зокрема й із залученням творів художньої літератури, що стає підґрунтям формування в них національного світогляду, любові до Батьківщини, почуття власної гідності тощо. Утім, підвищених вимог до художньої творчості як до вичерпного відбиття дійсності, енциклопедичного відтворення всіх його сторін і особливостей життя висувати не можна.

Необхідно наголосити, що художньо повновартісне розв'язання цих проблем можливе лише за умови, коли митець (автор художнього твору) і його мистецтво (художній твір) мають відповідно підготовленого реципієнта. При тому підготовленого не лише (і не стільки) літературою, а й життям, де процеси, що їх автор хоче мати чи бачити в статусі дійсних, є для читача також фактом його внутрішнього досвіду.

Таким чином, мусимо визнати, по-перше, вагу ґрунтовних наукових знань як впливового чинника на формування історичних/патріотичних уявлень молоді; по-друге, мистецьку якість художнього твору, його вписаність у генотипну структуру української історії, яка, нагадаємо, часто «рухалась» літературою (Т. Шевченко) і з нею (в силу бездержавного статусу тої і тої) перепліталась.

Що безпосередньо стосується заповнення інформаційного простору художніми творами для дітей та юнацтва національно-патріотичної спрямованості. Варто наголосити, що письменник у художньому творі наділений можливістю ретрансляції своїх знань і, водночас, їх засвоєння тими, хто виступає в ролі його адресата. Рецепція ж наразі тримається на переконанні, що автор і його герой складають неподільність стосовно різних художніх світів, з різною мірою в них присутності того чи того факту й індивідуалізованого авторського начал, що неминуче позначається також і на змісті його художнього доробку.

Зважаючи на той факт, що, наприклад, дошкільники, учні молодших класів достатніми науковими знаннями з історії не володіють, актуальним постає питання формування в них ціннісних орієнтирів на зразках усної народної та художньої творчості, що апелюють до таких категорій як *добро, доброчесність, звитяга, сила духу, любов до рідного краю, до своїх близьких, милосердя, взаємоповага* й ін. Вони вдало репрезентовані у фантастично-героїчних казках українського народу,

легендах і переказах. Ці фольклорні твори увиразнюють національну систему цінностей: добро – зло, відважність, сміливість – боягузтво, сила – слабкість тощо; апелюючи до емоцій, вони легко закарбовуються в пам'яті.

Цікавою в пізнавальному плані є праця Олекси Воропая «Звичаї українського народу», в якій представлено календарний рік українця на прикладі народних обрядів, прикмет, вірувань. Збірка оповідань В. Скуратівського «Погостини» знайомить юного читача із українськими звичаями й обрядами, етнографічним багатством народного агрокалендаря, що сягає глибини віків. Не втрачають актуальності й народознавчі книги цього автора «Берегиня», «Дідух», що сповнені великою любов'ю до людини й природи.

Осібнo варто наголосити на творах новітньої української літератури для дітей, що сприяють не лише прищепленню художнього смаку юного читача, а й увиразненню його ціннісних орієнтирів. Так, наприклад, цікавий пізнавальний матеріал щодо світу природи України, її флори й фауни, мальовничих краєвидів (а саме з таких, здавалось би, буденних речей починається знайомство дітей з державою, в якій вони живуть) міститься у збірках Катерини Міхаліциної «Хто росте в саду», «Хто росте у парку», Івана Андрусяка «Лякація». Тексти сповнені атмосферою добра, гумору, гри. Відомості про тваринний і рослинний світ подано мальовничою мовою з використанням власне української лексики. Тут немає надмірного пафосу, натомість невимушена розмова з читачем про, здавалось би, відомі речі формує в нього доброзичливе відчуття сучасного світу.

Новітня хрестоматія з літературного читання для 1–2 та 3–4 класів, укладена відповідно до оновлених програм, налічує низку цікавих творів, що стануть у нагоді учителям шкіл при розмові з дітьми на теми любові до батьківщини, до свого краю: Галина Ткачук «Гойдалка під кленом», Мар'яна Савка «Україна», «Я і Лис», «Чотири міхи для Бобрихи», Григорій Фалькович «Колоскова коліскова», «Примостився міст до міста», Анатолій Качан «Гойдалка біля Дунаю», «Рідні береги», «Білі ночі в Одесі». Цікавим стане обговорення різдвяної історії Івана Малковича «Злотий павучок», що витримана в щирих, радісних тонах. Емоційний захват, атмосфера щастя від повернення тата після завершення війни приглушують тут біль і щем цієї страшної трагедії українського народу. Майстерно (з огляду на адресата – молодшого школяра) веде розмову про любов до рідного краю, до свого коріння, землі, де народився, Саїша Кочубей у «Володарці лісу». Авторка акцентує увагу на чорнобильській трагедії, яка змусила покинути рідні домівки тисячі людей. Бабуся головної героїні не змогла без рідного Залісся й повернулася. Вона живе там сама із тваринами, птахами, комахами, любить їх безмежно, дбає й доглядає за своїм господарством.

Як цілком слушно зауважує Г. Грабович, у мистецтві, «ніщо не дається спроста, однозначно, конвенційно. І так само, як історія України є для Шевченка чимось набагато глибшим і трагічнішим, ніж та «поема вольного народа», якою захлинаються його сучасники, «презавзяті патріоти», так само те найосновніше, поезія, його покликання, є набагато трагічнішим і насиченішим явищем, ніж для навіть найбільших його попередників чи сучасників. Вона є для нього тою святою правдою, тим

вищим Словом, якого вона має досягнути і з яким вона свідомо зливається» [5, с. 119].

Головна емоція творів *Мар'яни Савки* «Казка про Старого Лева», *Зірки Мензатюк* «Київські казки» – любов до величних міст України, Києва і Львова, що мають цікаву історію. Письменницям вдалося створити неповторний художній світ, що органічно вписався в націокультурний простір і став об'єктом зацікавлення юних читачів. Казки оптимістично заряджені, позитивні, емоційні. Вони репрезентують не просто місця перетину географічних координат, а міста-архетипи, що постають потужним плином історіософських інтенцій, увиразнюють відчуття буття.

Цікавими для молодших читачів стануть казки циклу «*Макове князювання*» *Зірки Мензатюк*, де відповідно до календарного циклу християнсько-релігійних свят письменниця подає замальовки, пов'язані з Вербною неділею, Великоднем, Трійцею, Маковієм, Різдом тощо. У збірці «*Зварю тобі борщику*» авторка розповідає дітям про національні страви українців. Гармонія й рівновага художнього світу тут досягнута завдяки особливій авторській позиції, що фокусує ідею створення досконалого світу, у якому немає місця злу, заздрощам, байдужості, цінуються краса, добро, любов до ближнього.

Дітям середнього шкільного віку імпонує пригодницька проза. Пригодницько-історичні твори – один із її сегментів, в якому нині успішно зарекомендували себе *Зірка Мензатюк* («*Таємниця козацької шаблі*»), *Володимир Рутківський* («*Сторожова застава*», «*Джури козака Швайки*», «*Джури-характерники*», «*Джури та підводний човен*»), *Олександр Гаврош* («*Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу*», «*Пригоди тричі славного розбійника Пинті*», «*Галуна-Лалуна або Іван Сила на острові Щастя*»), *Марія Морозенко* («*Іван Сірко, великий характерник*») та ін. Звісно, їхні книги не формують історичних знань, проте зберігають й передають пам'ять про національних героїв часів козаччини, Запорозької Січі, які в боротьбі за волю українського народу виявляли доблесть, мужність, честь, відвагу, гідність.

Підлітково-юнацькій аудиторії цікавим будуть твори з автобіографічними елементами: *В. Рутківський* «*Потерчата*», *Д. Кешеля* «*Родаки*», *З. Мензатюк* «*Як я руйнувала імперію*». Автобіографічний компонент тут чітко означений типом моральних колізій, авторським прагненням виразити власне ставлення до світу, намаганням жити за критеріями предковічно усталеного добра. Книги є засобом індивідуально-художньої реалізації письменницького сприйняття подій минулого; вони цікаві не стільки позитивними прикладами, які подають їхні персонажі, скільки майстерністю зображення колориту певної епохи, що стимулює динаміку національного духу, забезпечує довготривалу актуальність твору.

Таким чином, історичні й життєві факти в художньому творі, скерованому на дитячу та підлітково-юнацьку аудиторію, так само, як і на аудиторію дорослу, підготовлену певним життєвим досвідом, постають не декоративним фоном, а суттю морального макрокосму народжуваної упродовж віків української нації. Пізнання цієї суті засобами художнього слова потребує мистецьких засад її вираження системою (і органікою) художніх характерів, неповторно-національними

інгредієнтами авторського стилю, авторського світобачення і світовідчуження, що врешті-решт, і є тим матеріалом художньої творчості, який не тільки передусь художній практиці, а й багато в чому її скеровує.

Список використаної літератури

1. «Герої не вмирають!» або Патріотизм у житті та книжці для дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/513>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 05.02.18. 2. **Костюченко В.** Література, спрямована в майбутнє / В. Костюченко // Література. Діти. Час. – К., 1979. – С. 72–80. 3. **Ковалів Ю.** Леся Українка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=548930552155169&id=100011146874443. – Назва з екрана. – Дата звернення: 25.02.18. 4. **Юнг К. Г.** Избранное : пер. с нем. / К. Г. Юнг. – Мн. : ООО “Попурри”, 1998. – 448 с. 5. **Грабович Г.** Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000. – 317 с.

Кизилова В. В. Пріоритетні засади формування контенту українських творів для дітей та юнацтва національно-патріотичної спрямованості

У статті актуалізовано питання національної ідентичності, патріотизму, любові до Батьківщини й рідного краю в українських творах для дітей та юнацтва. Здійснено теоретичний зріз проблеми на підставі аналізу поглядів літературознавців, письменників, які взяли участь у дискусії «Герої не вмирають!» або Патріотизм у житті та книжці для дітей. Зроблено висновок про пріоритет мистецької вартості художнього тексту, його відповідності генотипній структурі української історії, майстерності автора, котрий в той чи інший спосіб вдається до осмислення певних світоглядних й ідеологічних матриць. Наголошено, що художньо повновартісне розв’язання цих проблем можливе за умови відповідно підготовленого реципієнта, коли описані автором процеси є для нього фактом внутрішнього досвіду. За віковими категоріями зроблено огляд українських текстів для дітей, що стимулюють динаміку українського духу, а неповторно-національні інгредієнти авторського стилю забезпечують їхню довготривалу актуальність.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, мистецтво, автор, художній твір, дискусія, національна ідентичність, світогляд.

Кизилова В. В. Приоритетные основы формирования контента украинских произведений для детей и юношества национально-патриотической направленности

В статье актуализирована проблема национальной идентичности, патриотизма, любви к Родине и родному краю в украинских произведениях для детей и юношества. Осуществлен теоретический срез проблемы на основе анализа взглядов литературоведов, писателей, которые приняли участие в дискуссии «Герои не умирают» или Патриотизм в жизни и книге для детей. Сделан вывод о приоритете ценности художественного текста как произведения искусства, его соответствии генотипной структуре украинской истории, мастерстве автора, который тем или иным образом осмысливает определенный

мировоззренческие и идеологические матрицы. Акцентируется внимание на том факте, что художественно полноценное разрешение этих проблем возможно при условии соответственно подготовленного реципиента, когда описываемые автором процессы являются для него фактом внутреннего опыта. По возрастным категориям совершен обзор украинских текстов для детей, которые стимулируют динамику национального духа, а неповторимо-национальные ингредиенты авторского стиля обеспечивают их длительную актуальность.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, искусство, автор, художественное произведение, дискуссия, национальная идентичность, мировоззрение.

Kyzylova V. Priority foundations of forming the content of Ukrainian literary works for children and youth of national patriotic tendency

The following article shows that the issue of national identity, patriotism, love to Motherland and native land in Ukrainian literature for children and youth is very urgent. Theoretical cross-section of this issue has been fulfilled on the ground of analyses of opinions of philologists, writers, who have taken part in a discussion “*The Heroes never die!*” or *Patriotism in reality and in a book for children*. It is concluded that there is a great priority of artistic text’s value, its correspondence to genotype structure of Ukrainian history, author’s skills, who one way or another interprets certain worldwide and ideological matrixes. It is stressed that artistically full solution of these problems is possible if the processes, described by author, are the factor of the inner experiences of conformably prepared recipient. The overview of Ukrainian texts for children, which stimulate the dynamics of Ukrainian spirit, and unique national ingredients of author’s style provide them with their long-lasting urgency, is made according to the age categories.

Key words: literature for children and youth, art, author, artistic work, discussion, national identity, worldview.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Стасьєвська І. О.

УДК 373.5.016:37.091.3:811.161.2’366

А. М. Олійник

**ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ У ПРОЦЕСІ
НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ В 10 КЛАСАХ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Навчання української мови в старших класах на профільному рівні потребує добору оптимальних методів навчання. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення питомої ваги інтерактивних методів навчання, що відповідають вимогам сьогодення, залучають учнів до ефективної комунікації, активізують їхню пізнавальну діяльність. У